

Отримано: 10 серпня 2019 р.

Прорецензовано: 21 серпня 2019 р.

Прийнято до друку: 27 серпня 2019 р.

e-mail: marshaloktm@gmail.com

DOI: 10.25264/2311-5149-2019-14(42)-97-109

Маршалок Т. Я. Соціально-економічне та фінансове середовище України в умовах економічних дисбалансів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, вересень 2019. № 14(42). С. 97–109.

УДК: 336.027

JEL: D63; H12

Маршалок Тарас Ярославович,

кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри податків та фінансової політики
Тернопільський національний економічний університет

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ТА ФІСКАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСБАЛАНСІВ**

У результаті дослідження соціально-економічних показників, індикаторів добробуту громадян отримано достатньо ґрунтовні дані, що підтверджують існування значних дисбалансів соціального характеру в Україні. Таке дослідження засвідчує наявність трьох етапів становлення економіки України з чітко вираженими фазами зростання, спаду та криз. Доведено, що лише протягом третього періоду уряд країни розпочав повною мірою забезпечувати виконання основної своєї функції – соціально-економічного розвитку, про що свідчить зростання соціальних показників та добробуту населення, а також підвищення якості здійснюваних заходів в економічній та фінансовій сферах. Також досліджено, що соціальна сфера напряму пов'язана з фінансовою політикою, яка проявляється завдяки перерозподілу доходів через податки, фінансування соціальної сфери за допомогою видатків бюджетів під час критичного стану запозичень держави.

Ключові слова: ВВП, фінансова політика, соціально-економічна політика, коефіцієнт Джині, доходи громадян, податок на доходи фізичних осіб, податкове навантаження.

Маршалок Тарас Ярославович,

кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри податків та фінансової політики
Тернопільський національний економічний університет

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧЕСКАЯ И ФИСКАЛЬНАЯ СРЕДА УКРАИНЫ
В УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ДИСБАЛАНСОВ**

В результате исследования социально-экономических показателей, индикаторов благосостояния граждан получено достаточно основательные данные, подтверждающие существование значительных дисбалансов социального характера в Украине. Такое исследование подтверждает наличие трех этапов становления экономики Украины, с четко выраженными фазами роста, спада и кризисов. Доказано, что только в течение третьего периода правительство страны начало в полной мере обеспечивать выполнение основной своей функции – социально-экономического развития, о чем свидетельствуют в частности рост социальных показателей и благосостояния населения, а также повышение качества проводимых мероприятий в экономической и финансовой сферах. Также доказано, что социальная сфера напрямую связана с финансовой политикой, которая проявляется через перераспределение доходов через налоги и финансирование социальной сферы с помощью расходов бюджетов при критическом состоянии заимствований государства.

Ключевые слова: ВВП, финансовая политика, социально-экономическая политика, коэффициент Джини, доходы, налог на доходы физических лиц, налоговая нагрузка.

Taras Marshalok,

PhD, Associate Professor, Doctoral student at the Department of Taxes and Fiscal Policy
Ternopil National Economic University

**SOCIO-ECONOMIC AND FISCAL ENVIRONMENT OF UKRAINE IN CONDITIONS
OF ECONOMIC IMBALANCES**

The economic situation in Ukraine over the last twenty-eight years has been characterized by considerable variability. The level of GDP growth was extremely low, the incomes of citizens were lower than in developed and developing countries, the level of social protection of citizens was and still remains insufficient to ensure the quality of life of citizens, such indicators did not allow Ukraine to occupy a prominent place in the global economic rankings. While unstable fiscal policies, unbalanced public finances, and monetary policy problems did not allow us to form an effective institutional environment that would ensure a steady socio-economic development of Ukraine. To study the macroeconomic situation in Ukraine, analysis of the chosen fiscal strategy and tactics, it is advisable to analyze individual «markers» – fiscal instruments that provided such fiscal indicators, from which sources they were formed and which led to the need for their formation at that level. It

is also important to determine how the fiscal policy was influenced, GDP changed, what factors influenced its dynamics. To understand the socioeconomic situation of the country, it is necessary to determine whether the standard of living of the population has changed, the welfare of citizens, the investment climate, or the distribution of income in Ukraine is uniform, it is necessary to analyze the indicators of inflation and the level of GDP per capita in Ukraine.

The aim of the work is to study the socio-economic situation, to analyze the impact of fiscal instruments on the welfare of citizens and to suggest ways to increase social and economic development in Ukraine.

As a result of the socio-economic indicators study, indicators of well-being of citizens were obtained that confirm the existence of significant imbalances of social character in Ukraine. This study confirms the existence of three stages of the Ukrainian economy, with clearly defined phases of growth, recession and crises. It has been proved that only during the third period the government of the country began to fully implement its main function – social and economic development, as evidenced in particular by the growth of social indicators and welfare of the population, as well as improving the quality of the measures taken in the economic and fiscal spheres. It has also been proved that the social sphere is directly related to fiscal policy, which manifests itself through the redistribution of income through taxes and financing of the social sphere through budget expenditures and under the critical state of state borrowing.

Key words: GDP, fiscal policy, socio-economic policy, Gini coefficient, citizen's incomes, personal income tax, tax burden.

Постановка проблеми. Економічна ситуація в Україні протягом останніх двадцяти восьми років вирізнялася значною строкатістю. Рівень зростання ВВП був надзвичайно низьким, доходи громадян були нижчими, ніж у розвинених країнах та країнах, що розвиваються, рівень соціального захисту громадян був і залишається недостатнім для забезпечення якісного життя громадян. Саме такі індикативні показники не дозволили Україні зайняти чільне місце в глобальній економічній площині. У той час нестабільна фіскальна політика, розбалансовані державні фінанси, проблеми в монетарній політиці не дали можливості сформуванню ефективного інституційного середовища, яке б забезпечило поступальний соціально-економічний розвиток України. Для дослідження макроекономічного становища України, аналізу вибраної фіскальної стратегії і тактики доцільно проаналізувати окремі «маркери» – фіскальні інструменти, які забезпечили саме такі статистичні фіскальні показники (видатків, доходів та державного боргу), з яких джерел вони формувалися і що призвело до потреби їх формування на такому рівні. Також важливо визначити, як під впливом фіскальної політики змінювався ВВП, які фактори вплинули на його динаміку. Для розуміння соціально-економічного становища країни доцільно визначити, як змінилися рівень життя населення, добробут громадян, інвестиційний клімат, чи рівномірним є розподіл доходів в Україні. Крім того, варто провести аналіз показників інфляції та розрахувати рівень ВВП на одну особу в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню економічної кон'юнктури, проблемі побудови ефективного інституційного економічного середовища, питанню формування якісної фіскальної політики в Україні присвячені праці таких науковців: А. Гальчинський, В. Зимовець, В. Суторміна, В. Федосов, В. Андрущенко, Т. Богдан, І. Богдан, А. Крисоватий, С. Юрій, О. Десятнюк, Ю. Іванов, В. Дем'янишин, О. Кириленко, Б. Малиняк, В. Валігура, О. Десятнюк, В. Мельник, Л. Сідельникова та інші. Проте жодному із них не вдалося виробити цілісну модель забезпечення соціально-економічного розвитку України за допомогою інструментів фіскальної політики. Однак здобутки цих вчених важко переоцінити, адже кожен із них зробив значний внесок у розробку середовища економічного зростання та підвищення добробуту громадян.

Мета роботи. Дослідити соціально-економічну ситуацію, проаналізувати вплив фіскальних інструментів на рівень добробуту громадян, виокремити переваги та недоліки здійснюваної фіскальної політики щодо забезпечення підвищення рівня соціального та економічного розвитку в Україні.

Методологія дослідження. У процесі дослідження соціально-економічної ситуації, рівня добробуту громадян та впливу фіскальних інструментів на них в Україні використані загальнонаукові та емпіричні методи економічної науки, що ґрунтуються на системному підході, зокрема методи наукового пізнання: діалектичний і логічний, аналізу та синтезу, узагальнення, графічного наукового абстрагування.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи макроекономічні та соціальні параметри в довгостроковій динаміці, можна зрозуміти, чому, незважаючи на позитивну динаміку ВВП, із середньоєвропейськими показниками перерозподілу валового внутрішнього продукту через доходи бюджету країни, достатнім рівнем видатків держави, зі збалансованою борговою політикою в країні протягом двох останніх етапів економіки, які ми виділили, досі рівень соціально-економічного становища в Україні є одним із найгірших серед країн Європи, а інвестиційний клімат – один із найгірших у світі.

Логіка дослідження в такому аспекті дозволить розібратися в загальнодержавній фіскальній концепції антициклічного регулювання економіки, яка буде ефективною та дієвою в умовах перехідного етапу від економіки трансформацій до економіки стабільності та соціального добробуту.

Найважливішою складовою, що дає змогу говорити про ефективний розвиток держави, є рівень доходів діяльних осіб та домогосподарств. Адже саме рівень доходів населення формує попит, здатність заощаджувати, що в майбутньому може трансформуватися в інвестиції, тоді як отримані доходи забезпечують купівельну спроможність на різні категорії товарів та послуг. Це призводить до розвитку галузей економіки всередині країни. Добробут громадян – це показник комфорту життя в країні, індикатор стійкості до трудової міграції. Саме ці чинники знижують ризики економічної нестабільності, економічного спаду. Високий рівень життя населення є потужним інструментом запобігання економічним колапсам.

Динаміка мінімальної заробітної плати у гривневому еквіваленті в Україні протягом 1996–2017 років характеризується щорічним зростанням. Якщо проаналізувати динаміку мінімальної заробітної плати в доларовому еквіваленті, ситуація є дещо іншою (Рис. 1).

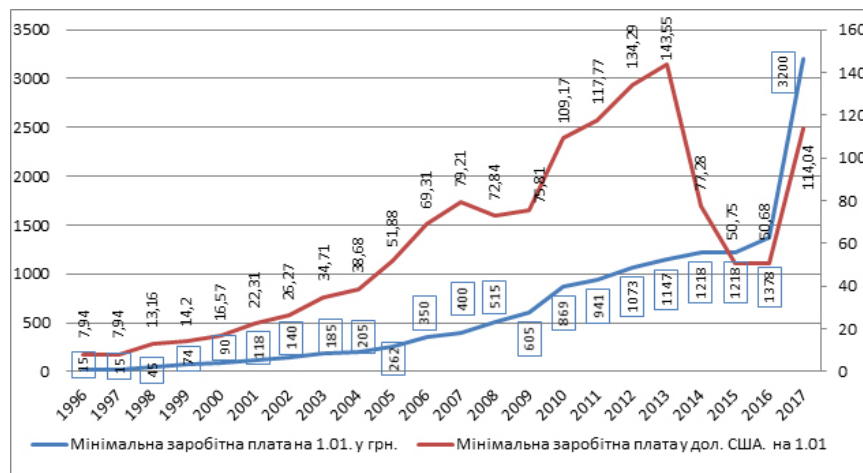

Рис. 1. Динаміка мінімальної заробітної плати в Україні на 1 січня відповідного року у грн. та дол. США*

*Авторська побудова на основі: www.ukrstat.gov.ua

Аналіз динаміки мінімальної заробітної плати в Україні засвідчує зростання абсолютних показників у гривневому еквіваленті, проте така динаміка є надто пологою, що підтверджує зростання стандартів життя населення досить повільними темпами. Лише 2017 року мінімальна заробітна плата зросла більш ніж удвічі. Однак, якщо аналізувати динаміку мінімальної заробітної плати в доларовому еквіваленті, спостерігалася надзвичайно тривожна ситуація, яка свідчить про низький рівень добробуту громадян України. Зміна розміру мінімальної заробітної плати в доларовому еквіваленті лише підтверджує циклічні коливання в соціально-економічній сфері країни та доводить існування трьох етапів економічного розвитку України. Рівень мінімальної заробітної плати у 1996–2004 році зростав досить повільно. Якщо 1996 року громадяни отримували 7,94 дол. США мінімальної зарплати щомісяця, то у 2004 році рівень зріс до показника 38,68 дол. США. Із 2004 по 2007 рік для економіки України було характерне деяке економічне піднесення, на що вказують такі показники: 2005 року зарплата становила 51,88 дол. США, 2006 р. – 69,31 дол. США, у 2007 передкризовому році – 79,21 дол. США., протягом чотирьох років рівень мінімальної заробітної плати зріс більш ніж удвічі. 2008 року динаміка мінімальної зарплати зросла до 143,55 дол. США. Проте третій етап становлення економіки, який пов'язаний з негативними політичними подіями в Україні, військовою агресією зі сторони РФ, характеризувався значним зниженням рівня добробуту громадян. Мінімальна заробітна плата в Україні різко знизилася і 2015 року становила 50,75 дол. США. Причиною таких дисбалансів була значна девальвація гривні.

Зниження рівня мінімальної заробітної плати в розрахунку на долари вказує на значне зменшення купівельної спроможності громадян, здатність заощадити, зубожіння населення. Починаючи з 2015 року, в Україні спостерігається міграційний бум населення, переважно пов'язаний із трудовою сферою. Це є негативним фактором соціально-економічного розвитку країни. Проте варто зазначити й позитивні тенденції в економіці України, які відбувалися в післякризовий період, – різке зростання рівня мінімальної заробітної плати в Україні 2017 року. Відповідно до Закону України «Про державний бюджет України на 2017 рік» розмір мінімальної заробітної плати було визначено та законодавчо закріплено на рівні 3200 грн., що 2017 року становило 114,04 дол. США. Це свідчить про поступове відновлення позитивної соціально-економічної динаміки в Україні і поступове зростання добробуту громадян.

Дослідження динаміки середнього рівня доходів громадян є важливим, адже відображає добробут громадян та дає змогу визначити зміну економічної та соціальної кон'юнктури в Україні (Рис. 2).

Рис. 2. Динаміка середнього рівня доходів громадян в Україні протягом 1996–2017 рр.

Середній рівень доходів громадян в Україні протягом 1996–2017 рр. збільшувався, наприклад, середні доходи протягом цього періоду зросли у 52 рази. Проте до 2004 року таке зростання було доволі повільним, що чітко відображає динаміку мінімальної заробітної плати та інших проаналізованих макроекономічних та соціальних показників. На другому етапі економічного становлення України (2004–2013 рр.) спостерігалися швидші темпи зростання середнього рівня доходів громадян. На третьому етапі (2013–2017 рр.) зростання таких показників збереглося.

Аналіз рівня середніх доходів громадян у доларовому еквіваленті дає змогу оцінити динаміку реальних доходів громадян, а не номінальних. Згідно з таким аналізом можна підтвердити існування трьох соціально-економічних циклів в Україні. Безпосередньо з 1996 до 2004 рр., коли розвиток соціально-економічного середовища в Україні був досить повільним, доходи громадян почасти мали строкату динаміку. Фінансова криза 1998 року в РФ мала негативний вплив на динаміку доходів громадян: знизилися із показника 54,65 дол. США у 1996 році до 28,44 дол. США у 1999 році, однак вже з наступного року цей показник почав поступово зростати.

Якщо порівняти динаміку зміни доходів у другому періоді, то він відзначився швидшими темпами зростання, що може свідчити про поступове підвищення добробуту громадян. Із 2004 року до 2013 року середній рівень доходів громадян в Україні зріс від 83,91 дол. США до 345,2 дол. США з незначним коливанням у бік зниження в період фінансово-економічної кризи 2008-2009 року. Тоді відбулося зниження із 198,73 дол. США у 2007 року до рівня 181,69 дол. США у 2009 року. Однак у наступні чотири роки доходи значно зростали.

Третій етап, який був насичений негативними подіями – агресією з боку Російської Федерації, призвів до значного зниження рівня соціально-економічного розвитку. Рівень середніх доходів громадян зменшився до 129,98 дол. США у 2015 році. Проте вже 2016 року вдалося досягти збільшення середніх доходів громадян до рівня 143,24 дол. США, який продовжує зростати досі.

Незважаючи на це, рівень доходів громадян і рівень оплати праці в Україні є одним із найнижчих у світі, його можна порівняти з країнами Африки та малорозвиненими країнами Азії (Рис. 3).

де – найвищі доходи
 найнижчі доходи.

Рис. 3. Рівень заробітної плати в країнах світу у 2015 р., дол. США [1].

У рейтингу країн за середнім рівнем заробітної плати в світі Україна займала 66 місце із 78 проаналізованих (Додаток И). Середній рівень доходів українців є нижчим, ніж у Росії (44 місце), Гані (50 місце), Ірані (56). Найвище в цьому рейтингу розмістилися Монако, Ліхтенштейн, Швейцарія – країни, у яких рівень середніх доходів громадян перевищує українські більше ніж у 33,74 рази у Швейцарії, у 48,70 у Ліхтенштейні та у 80 разів у Монако.

Незважаючи на позитивну динаміку, яка спостерігалася в Україні протягом аналізованого періоду, рівень доходів громадян залишається надзвичайно низьким. Низькі доходи є причиною низького рівня купівельної спроможності громадян, які викликають негативні ланцюгові зв'язки в економіці країни. Низька купівельна спроможність громадян приводить до зниження рівня попиту на товари і послуги в країні, а це своєю чергою призводить до зниження рівня виробництва товарів, робіт та послуг, до зростання безробіття і як наслідок до порушення економічної рівноваги в країні.

Наступним індикатором, який дає змогу оцінити рівень розвитку країни та добробуту громадян, є показник валового внутрішнього продукту в розрахунку на одну особу. Динаміка такого показника дозволить визначити, як змінилися показники соціально-економічного розвитку в Україні і як це вплинуло на рівень життя населення загалом (Рис. 4).

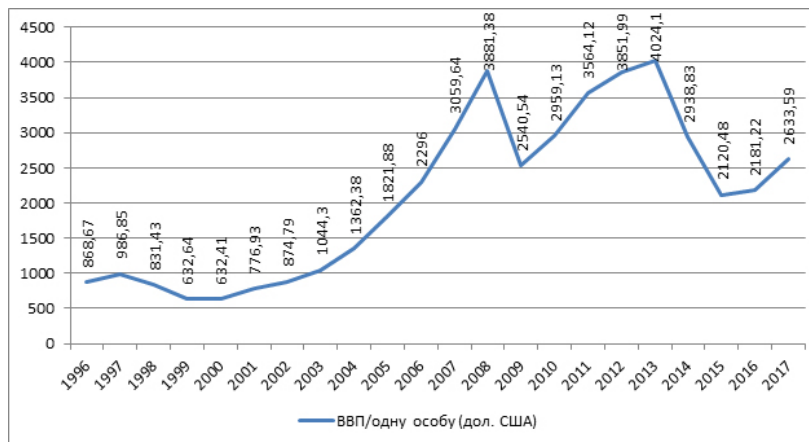

Рис. 4. Валовий внутрішній продукт в Україні у розрахунку на одну особу (в дол. США) [4].

Протягом 1996–2017 років економіка України мала достатньо нерівномірну структуру. За цей період можемо спостерігати три періоди, протягом яких відбулися достатньо глибокі кризи – економічні спади. 2000 рік, коли показник ВВП на одного громадянина впав до найнижчого рівня за весь аналізований період – 632,41 дол. США, можна характеризувати як час найбільшої депресії в Україні. Порівнюючи з піковим 1997 роком, показник ВВП на душу населення зменшився на 36 %. Причиною такого різкого зниження була економічна криза, яка відбулася в Російській Федерації і мала негативний вплив на економіку України. Незначний рівень добробуту громадян, порівнюючи з розвиненими країнами світу, знизився до критичного. Економіка України опинилася в скрутному становищі, що загрожувало втратою фінансової незалежності і глобальним зубожінням населення. Однак уже в наступні періоди уряд України, провівши глобальні макроекономічні маніпуляції, змінивши фінансове, податкове законодавство з чітким орієнтуванням на дискреційні фіскальні інструменти, зумів стабілізувати економічну ситуацію, зменшити дисбаланси та вивести економіку України на позитивний вектор розвитку. Так економіка України з 2001 року до 2008 року зросла в 6,14 разів, якщо аналізувати рівень створеного в країні ВВП на душу населення.

Наступний етап економічного спаду можна пов'язати зі світовою фінансово-економічною кризою 2008–2009 рр. Досягнувши значення ВВП на рівні 3881,38 дол. США на душу населення у 2008 році, у 2009 р. такий показник знизився до рівня 2540,54 дол. США, тобто на 34,5 %, українській владі все ж вдалося втримати економічні показники, не дозволивши їм знизитися до значення 90-х років. І вже у наступному 2010 році ВВП України на душу населення знову почав зростати, досягнувши найвищого показника 2013 року на рівні 4024,1 дол. на одного громадянина.

Третій соціально-економічний цикл, який розпочався 2014 року, знаменувався значним зниженням аналізованого індикатора до рівня 2938,83 дол. США/громадянина, у 2015 р. – 2120,48 дол. США, що становило – 47 % від показника 2013 року. Тоді як у 2016 та 2017 роках спостерігався деякий позитивний тренд економічного зростання, у 2016 р. показник становив 2181,22 дол. США, у 2017 році – 2633,59 дол. США на одного громадянина України.

Третій період економічного розвитку України можна вважати найбільш важким і депресивним. Економіка України опинилася в надзвичайно стресовому стані, населення країни зменшилося з 45,55 млн. чол. у 2013 р. до 42,58 млн. чол. у 2017 році. Зменшення кількості населення свідчить про негативний соціально-економічний клімат в країні. Громадяни, які не задоволені рівнем життя, соціальним захистом і економічними показниками, створили ситуацію несприйняття, що призвело до загострення соціально-політичних настроїв населення. Теперішнє соціально-економічне становище країни є наслідком тенденцій попередніх періодів. Недостатній рівень оплати праці протягом усього періоду незалежності країни, непрозорі умови державного управління, корупція, інфляція, відсутність свободи слова та недотримання верховенства права, постійний економічний та політичний тиск зі сторони РФ – це ті чинники, які мали велике значення під час становлення економіки країни, соціального захисту громадян та добробуту населення України.

Якщо порівняти рівень доходів домогосподарств з показником валового внутрішнього продукту на одне домогосподарство, а також рівень витрат та можливість заощаджувати громадянами України, можна одержати реальну картину соціально-економічного стану країни, визначити показники купівельної спроможності, встановити основні види затрат в Україні. Це дозволить виробити чіткі рекомендації щодо подолання негативних економічних проявів та забезпечить економічне зростання на довгострокову перспективу.

Аналіз середнього рівня доходів та витрат домогосподарств свідчить про такі тенденції (Рис. 5).

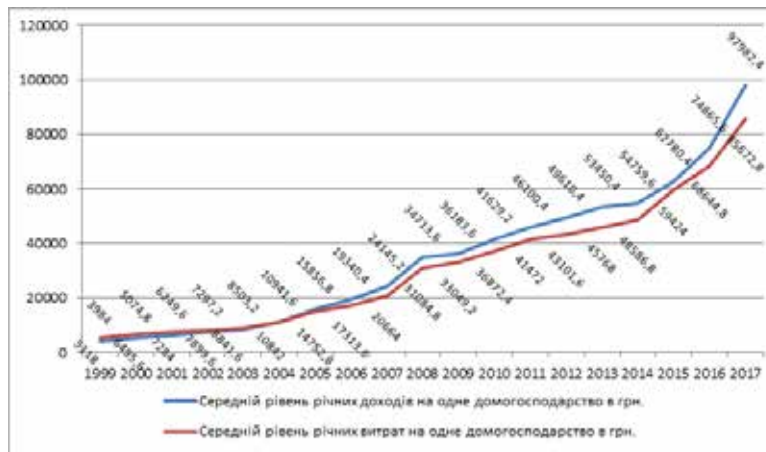

Рис. 5. Динаміка доходів та витрат у розрахунку на одне домогосподарство в 1999–2017 рр. (грн.) [4]

Аналізуючи дані, наведені на рис. 5, бачимо, що спостерігалось щорічне зростання доходів у гривневому еквіваленті, це ж стосувалося і витрат. Проте така тенденція може бути оманливою, адже вона не враховує рівень інфляції та девальвацію національної валюти. Тому доцільно проаналізувати зміни витратів та доходів домогосподарств в розрахунку на дол. США, що дозволить чітко окреслити соціально-економічні процеси в країні, виявити тенденції, коливання, етапи зростання та зниження добробуту громадян, соціального та економічного рівня розвитку.

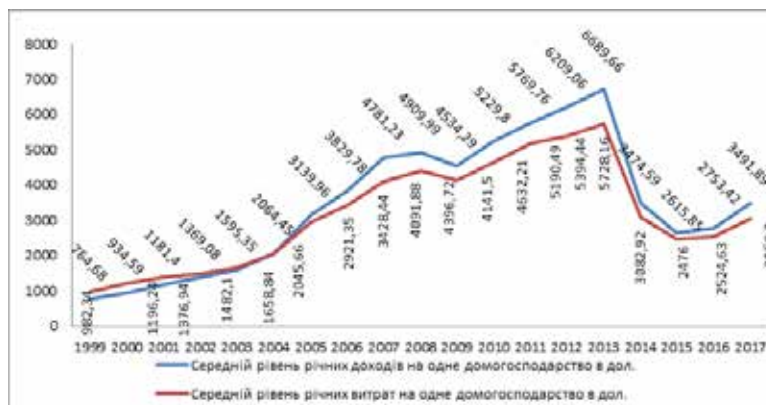

Рис. 6. Динаміка доходів та витрат у розрахунку на одне домогосподарство у 1999–2017 рр. (дол. США) [4]

Стан добробуту громадян в Україні є досить нерівномірним, що і характеризує загальнодержавну макроекономічну динаміку. Необхідно відзначити, що з 1999 до 2004 року спостерігалася ситуація, коли видатки домогосподарств перевищували їх доходи. Це може свідчити про витрачання коштів громадянами, які або були накопичені в минулому, або ж отримувалися тіншовим шляхом. У країні була відсутньою можливість особистих заощаджень. Така ситуація підтверджує негативні тенденції в соціально-економічному житті країни, які не дали змоги ефективно їй розвиватися. Проте з 2004 року країна розпочала шлях до соціально-економічного зростання, яке тривало до 2009 року, коли відбулося незначне скорочення доходів та витрат домогосподарств. Зростання доходів домогосподарств в Україні продовжувалося до 2013 року. Також у цей період спостерігалася збільшення доходів швидшими темпами, ніж зростали витрати домогосподарств. Якщо 2004 року рівень доходів домогосподарства становив 1595,35 дол. США, витрати становили 1658,84 дол. США, то 2008 року вони зросли до показника 4781,23 дол США, тоді як витрати становили 4091,88 дол. США. Як зазначалося, 2009 року відбулося незначне зниження показників, причиною якого стала світова фінансово-економічна криза. Проте зростання відновилося вже 2010 року і тривало до 2013 року, коли показник піднісся до рівня 6689,66 дол. США за доходами домогосподарства і до рівня 5728,16 дол. США за витратами. Також спостерігалася збільшення різниці між доходами та витратами. Такі макроекономічні тенденції дають можливість говорити про зростання добробуту громадян та підвищення можливості заощаджувати, тоді як заощадження громадян – це потенційний ресурс для розвитку економіки, зростання виробництва, поживлення економічних процесів.

Із кінця 2013 року в Україні розпочався наступний етап, і вже в 2014–2015 рр. настала стадія соціально-економічного спаду. Зокрема, різко зменшилися доходи до 2615,85 дол. США та витрати до 2476 дол. США – це лише 40% показника 2013 року. Незважаючи на поживлення економіки країни, не вдалося досягти показника 2013 року. 2017 року доходи в розрахунку на одне домогосподарство в рік досягли 3491,89 дол. США, або ж рівня 2007 року. Це може свідчити про те, що соціально-економічне становище країни знизилося до показників десятирічної давності. Проте таким негативним циклічним процесам є своє логічне обґрунтування, яке загалом пов'язане зі значною втратою економічного потенціалу, війною, міграцією населення країни за кордон, водночас доходи, отримані за кордоном, не обліковуються і не зараховуються до офіційної статистики доходів домогосподарств. Однак в Україні все ж спостерігається оптимістичний сценарій економічного розвитку, який підтверджується аналізом макроекономічних показників, хоч рівень розвитку і є досить повільним.

Попри оптимістичну динаміку розвитку соціально-економічного середовища в Україні, варто дослідити спрямованість видатків домогосподарств. Аналізуючи дані, наведені Державною службою статистики України, констатуємо, що основною статтею витрат громадян у країні є витрати на продукти харчування, оплату комунальних послуг, тоді як найменше громадяни витрачали на відпочинок та непобутові товари, до яких належить одяг і взуття. Динаміка таких показників подана на графіку, який чітко відображає рівень добробуту громадян. Аналіз статистичних даних дозволяє зробити висновки про рівень соціального розвитку та здатність до заощадження (Рис. 7).

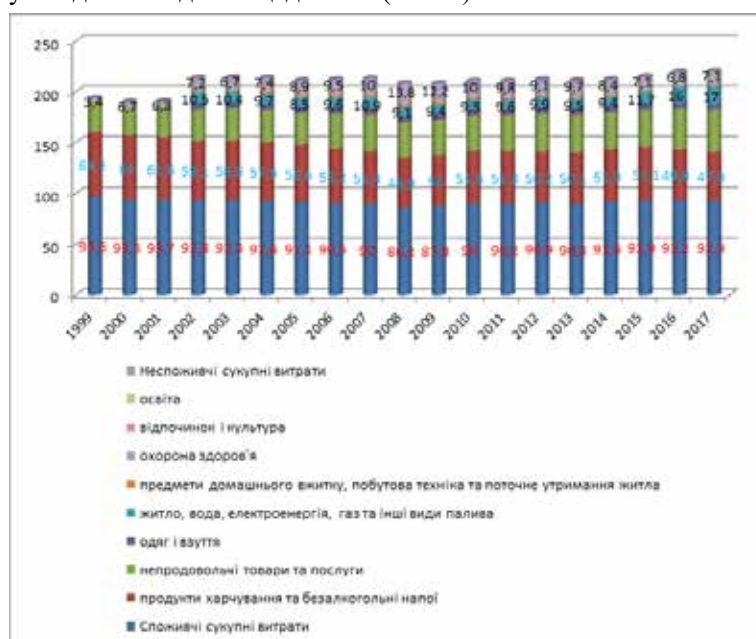

Рис. 7. Динаміка витрат домогосподарства за видами у 1999–2017 рр. (у %) [4].

Найбільшою статтею витрат домогосподарств є витрати на продукти харчування, які коливалися в межах від 64,2 % у 1999 р. до 48,9 % у 2008 році. Це доводить недостатньо ефективну економічну та соціальну кон'юнктуру. Видатки на продукти харчування, які перевищували 50 %, є свідченням нездатності заощаджувати, витратити достатньо коштів на освіту, оздоровлення чи відпочинок. Відповідно до світових стандартів це підтверджує бідність громадян та нездатність до споживання необхідної кількості суспільних благ. У 1999-2008 рр. спостерігалася позитивна динаміка і, як зазначалося, видатки на продукти харчування та безалкогольні напої (первинні потреби) знизилися до 48,9 % у 2008 році. Проте 2009 року динаміка знову змінилася на негативну, про що свідчить зростання видатків на первинні потреби (харчування). Зокрема, 2009 року такий показник зріс до 50 %, 2010 – до 51,6 %, і до 2013 року не був меншим ніж 50 %. Цей показник підвищився 2015 року до значення 53,1 %. 2014 року соціально-економічна ситуація в Україні почала покращуватися, і вже 2017 року такий показник зменшився до рівня 47,9 %, що є найнижчим протягом аналізованого періоду. Однак спостерігається підвищення рівня видатків домогосподарств на оплату комунальних платежів, які у 2002-2013 роках коливалися в межах 10,5 % у 2002 році до 9,9 % у 2013 році. Проте вже у 2015 році комунальні витрати домогосподарства значно зросли і становили 11,7 %, а вже 2017 року піднялися до 17 %. Це стало додатковим навантаженням для громадян і призвело до зменшення витрат на продукти першої необхідності. Водночас інші видатки залишилися майже на рівні попередніх років. Перерозподіл витрат є результатом зміни політики держави – підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги. Саме тому пріоритетом держави повинне бути зростання доходів домогосподарств, які дадуть можливість громадянам переорієнтувати свої витрати на інші послуги та товари. Переорієнтація видатків може бути локомотивом для розвитку галузей економіки, зростання рівня споживання, підвищення попиту та пропозиції. Це своєю чергою призведе до підвищення доходів бюджету країни, які більшою мірою можуть спрямовуватись на державні видатки соціально-економічного характеру.

Для виявлення чинників і факторів макроекономічних дисбалансів доцільно проаналізувати рівень доходів домогосподарств і яка їх частка перерозподіляється через валовий внутрішній продукт. Це дозволить визначити, яку частину ВВП одержують громадяни у вигляді доходів, що є основним індикатором добробуту громадян (Табл. 1) [11].

Таблиця 1

Структура домогосподарств та їх чисельність в Україні

Показники	Роки										
	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	
Населення (тис. чол.)	49918	49430	48923	48457	48004	47622	47281	46930	46646	46372,7	
Середня чисельність одного домогосподарства	2,77	2,76	2,73	2,71	2,62	2,62	2,61	2,60	2,60	2,60	
Кількість домогосподарств в Україні	18021	17909	17921	17881	18322	18176	18115	18050	17941	17836	
Показники	Роки										
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017		
Населення (тис. чол.)	46144	45963	45779	45634	45553	45426	42929	42761	42585		
Середня чисельність одного домогосподарства	2,60	2,59	2,59	2,58	2,58	2,58	2,59	2,58	2,58		
Кількість домогосподарств в Україні (тис.)	17748	17746	17675	17688	17656	17607	16575	16574	16506		

Кількість домогосподарств в Україні протягом аналізованого періоду зменшувалася. Це може свідчити про негативні наслідки в суспільному середовищі. Якщо 1999 року кількість домогосподарств в Україні становила 18021 тис., то вже 2017 року їх кількість зменшилася до 16506 тис. Протягом 18 років кількість домогосподарств зменшилася на 1515000.

Аналіз доходів домогосподарств у відношенні до ВВП вирізняється такими тенденціями (Рис. 8).

Домогосподарства протягом 1999–2004 років акумулювали через свої доходи від 43,64% ВВП у 1999 році до 58,31 % ВВП у 2003 році, тоді як витрати в цьому періоді були вищими і становили 55,06 % ВВП у 1999 році, проте їх частка, порівнюючи з доходами, зменшувалася і 2004 року становила 60,63 % ВВП. Зважаючи на те, що для аналізу використано лише статистику, подану Державною службою статистики України, яка не враховує доходи, отримані нелегальним шляхом, міграційні доходи або ж доходи заробітчан, а рівень витрат також може мати певну похибку, що пов'язано з розвитком стихійної торгівлі, безконтрольної зі сторони держави, це могло вплинути на отримані показники, відповідно до яких витрати протягом 1999 – 2004 років перевищували доходи громадян. Такі тенденції протягом першого періоду економічного становлення ще раз засвідчують наявність значних дисбалансів, безконтрольності економічних та соціальних процесів того часу, неякісних інститутів державного управління, відсутність дієвих законодавчих норм, формування олігархічної державної системи.

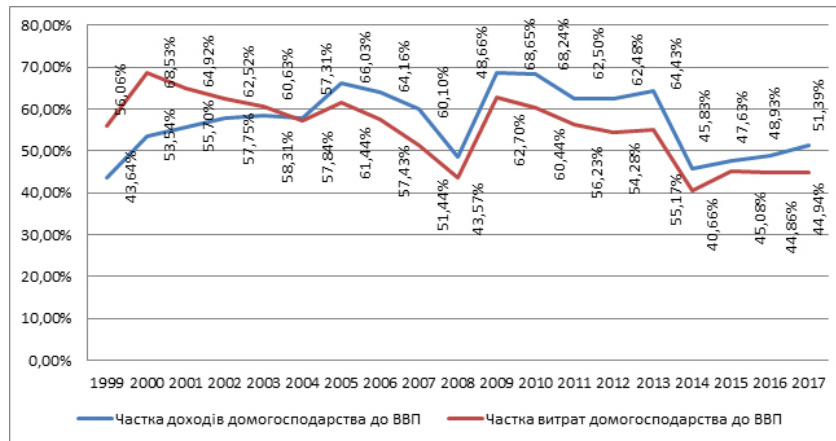

Рис. 8. Частка доходів та витрат домогосподарства до ВВП (%)*

*Авторська розробка на основі даних: www.ukrstat.gov.ua

Ситуація змінилася 2004 року, (другий етап розвитку України). У 2004–2008 роках доходи громадян зростали швидшими темпами, ніж витрати, про що свідчать статистичні дані. Проте, незважаючи на перевищення доходів над витратами, з 2005 до 2008 року відносні показники знижувалися, причиною цього були негативні економічні фактори як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Це засвідчує те, що валовий внутрішній продукт перерозподілявся не ефективно, не сприяючи зростанню добробуту громадян, формувалася тіньовий сектор економіки, громадяни приховували доходи та виплати зарплати в «конвертах». Протягом другого етапу найнижчий показник зафіксовано в 2008 році (51,44 % ВВП – доходи та 43,57 % ВВП – витрати). Проте з 2009 року показник перерозподілу почав зростати і досяг найвищих значень у 2009, 2010 та 2013 роках.

Із початком третього економічного етапу в Україні показники знову знизилися. 2014 року вони досягли значення 45,83 % за доходами до ВВП і 40,66% за витратами до ВВП.

Безперечно, валовий внутрішній продукт (ВВП) – один із найважливіших показників розвитку економіки, який характеризує кінцевий результат виробничої діяльності економічних одиниць-резидентів у сфері матеріального та нематеріального виробництва. Вимірюється вартістю товарів та послуг, виготовлених цими одиницями для кінцевого використання. ВВП – сума валової доданої вартості (ВДВ) галузей разом із чистими податками на продукти (ПДВ), (ЧП) не зарахованими до неї:

$$\text{ВВП} = \sum \text{ВДВ} + \text{ПДВ, (ЧП)} \quad (1)$$

ВВП визначають як суму первинних доходів, розподілених економічними одиницями-резидентами між виробниками товарів та послуг: оплата праці найманих працівників, чисті податки на виробництво та імпорт, валовий продукт та валові змішані доходи.

Використання ВВП – кінцеве споживання товарів та послуг, валове накопичення основного капіталу, зміна запасів матеріальних оборотних коштів, чисте надбання цінностей і сальдо експорту та імпорту товарів і послуг [7].

Відповідно до методу «кінцевого використання» ВВП та відповідно до отриманих показників, поданих на рисунку 9, можна констатувати, що валовий внутрішній продукт переважно розподілений на використання домогосподарствами, проте достатньо високим є показник перерозподілу ВВП на сектор державного управління, нерівномірними та меншими у певні періоди є суми ВВП, перерозподілені на валове нагромадження. Водночас експорт товарів і послуг протягом всього аналізованого періоду є меншим від імпорту, окрім декількох років, що призводить до негативного торгового сальдо і відтоку капіталу з країни. А це негативний чинник економічного розвитку та бар'єр на шляху побудови стійкої системи економічного зростання (Рис. 9).

Аналіз наведених статистичних показників щодо розподілу ВВП за витратним методом дає змогу виділити певні особливості. Витрати на сектор державного управління, тобто на утримання органів державного управління центрального та місцевого значення, некомерційних та бюджетних організацій, фондів соціального страхування в Україні, протягом аналізованого періоду залишаються сталими і коливаються в межах 18,40 % у 2002 році та 20,40 % у 2017 році. Отже, витрати на утримання державного апарату в Україні є майже однаковим незалежно від етапу економічного розвитку. Тобто в умовах економічного розвитку діяльність державних службовців не стимулюється і є такою ж, як і в умовах економічних спадів. Це може бути причиною корупційних діянь зі сторони працівників державних органів, неякісного та неефективного виконання своїх функційних обов'язків.

Рис. 9. Розподіл ВВП за деякими ознаками кінцевого споживання [10; 9]

Що ж стосується валового нагромадження, то такі процеси є відповідними тенденціям економічної кон'юнктури в Україні. Зростання нагромадження капіталу тривало протягом 2002–2008 років, тоді як 2009 року спостерігалось значне його зниження, причиною якого була світова фінансово-економічна криза. Позитивний тренд вдалося відновити вже 2010 року. Він тривав два роки, проте 2013 року економіка країни відчула фінансовий «голод», що виявилось в здатності накопичувати, відтак показник накопичення знизився до критичного значення 13,4 % у 2014 році. 2014 року розпочався третій економічний етап (так званий період військової агресії). Початок періоду знаменувався глибокою економічною кризою, що підтверджено динамікою макроекономічних показників. Проте уряду України вдалося стабілізувати макроекономічну динаміку, забезпечити розвиток економіки, приріст основних макроекономічних показників, що зрештою дало змогу забезпечити зростання показників нагромадження.

Аналіз тренду показника валового нагромадження дає змогу констатувати таке:

- чим вищі показники валового нагромадження, тим кращим є інвестиційний потенціал;
- більше нагромадження свідчить про можливість оновлення виробництва, розвитку нових технологій;
- зростання нагромадження призводить до розширення виробничих потужностей, зростання макроекономічних показників у майбутньому.

Аналіз торговельного сальдо України вказує на проблему імпортозалежності країни. Лише у 2002–2005 роках показник вирізнявся позитивним значенням, становивши 4,38% у 2002 році, 0,84 % у 2005 році. Це свідчить про те, що 2002 року лише в результаті експортних операцій Україні вдалося прирости ВВП на 4,38 %. Найбільш успішним у цьому контексті був 2004 рік, коли позитивне торговельне сальдо сягнуло 7,67% ВВП. Однак протягом 2006–2017 років в Україні спостерігалися негативні значення торговельного сальдо, найгіршими були 2012 та 2013 роки, коли негативне значення сягнуло більш ніж -8 % ВВП. Такі тенденції засвідчують вплив капіталу з країни, значну залежність економіки від імпорту, споживацьку економіку, що в умовах стратегічного курсу на розвиток сильної конкурентної економіки створює значні перешкоди. Тому приріст макропоказників в умовах негативної зовнішньоекономічної торговельної кон'юнктури породжує економічні спади в наступних періодах, саме такі тенденції спостерігалися в Україні. Відтак одним із важливих стимулів економічного розвитку, забезпечення довгострокових позитивних економічних трендів є встановлення позитивної зовнішньо-торгівельної динаміки.

В умовах дослідження циклічності соціально-економічних процесів необхідно вивчити проблему рівномірності розподілу доходів громадян, для якого необхідно проаналізувати коефіцієнт Джині. Коефіцієнт Джині – показник нерівності розподілу деякої величини, що приймає значення між 0 і 1, де 0 означає абсолютну рівність (величина приймає лише одне значення), а 1 позначає повну нерівність [8].

Аналізуючи коефіцієнт Джині для України в розрізі років, протягом 1995–2016 років, можемо говорити про достатньо рівномірний розподіл доходів між багатими та бідними громадянами в країні (Рис. 10).

Відповідно до поданих даних щодо коефіцієнту Джині можна відзначити, що найгіршими показниками цього коефіцієнта були у 1995 та 1996 роках і становили «0,393» та «0,352». Це свідчить про достатньо помірну диференціацію доходів між бідним та багатим населенням України. З 2002 до 2006 року такий коефіцієнт ще знизився і 2016 року впав до найнижчого значення на рівні «0,25». Проте на фоні зниження валового внутрішнього продукту на одну особу в Україні такі тенденції можуть підтверджувати загальне зuboжіння населення. Низькі значення коефіцієнта Джині можна пояснити не тим, що бідне населення стало багатшим, а навпаки, багатші люди в Україні стали біднішими, зрівнявшись з громадянами з середніми та нижче середніх доходами. На фоні інших макропоказників це може свідчити про загальний

негативний стан соціально-економічного середовища країни. Де рівень доходів громадян є надзвичайно низьким, валовий внутрішній продукт в розрахунку на одну особу не досягає рівня показників країн, які розвиваються. Такі показники свідчать про чутливість України до економічних дисбалансів у країнах-донорах (країни Європейського союзу, США, донедавна Російська Федерація). Така чутливість спровокована низькими показниками стійкості та запобіжниками подолання економічних дисбалансів. До таких запобіжників належать рівень стабілізаційного фонду країни, показник дефіциту бюджету країни, розмір Боргу країни у відношенні до ВВП та здатність уряду обслуговувати борг країни.

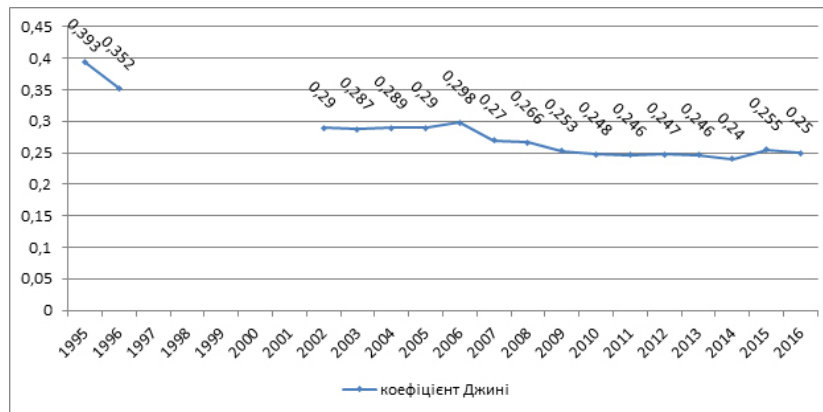

Рис. 10. Коефіцієнт Джіні для України у 1995–2016 рр. [2]

Однак, окрім рівня доходів громадян, іншим важливим показником добробуту є рівень сплати податкових платежів, які, з одного боку, призводять до вилучення частини таких доходів, а з іншого, – надходячи до бюджету країни, перерозподіляються через суспільні блага, спрямовуються на виплату пенсій, медичне забезпечення, освіту, оборону, розвиток інфраструктури.

Аналіз надходження податку на доходи фізичних осіб та Єдиного соціального внеску дає змогу виокремити процес перерозподілу доходів громадян (Табл. 2).

Динаміка надходжень податку на доходи фізичних осіб та єдиного соціального внеску характеризувалася зростанням від року до року в гривневому еквіваленті у 2004–2017 роках. Деяко зменшилися надходження єдиного соціального внеску у 2016 та 2017 роках. Негативна тенденція була зумовлена змінами до податкового законодавства. Із 01.01.2016 року ставку ЄСВ було знижено із 34,7 % до 22 %, що і стало основною причиною зменшення надходжень цього платежу.

Таблиця 2

Динаміка надходжень податку на доходи фізичних осіб та Єдиного соціального внеску до Зведеного бюджету України у 2004–2017 роках (млн. грн.) [6]

РОКИ	Податок на доходи фізичних осіб	Єдиний соціальний внесок
2004	13213	28182
2005	13325	41591
2006	22791	54293
2007	34782	75534
2008	45896	101951
2009	44485	99821
2010	51029	119343
2011	60225	139056
2012	68092	157980
2013	72151	166864
2014	75203	165923
2015	99983	169874
2016	138782	111707
2017	185686	158910

Для аналізу соціально-економічних процесів, які відбувалися в Україні, необхідно визначити рівень податкового навантаження на доходи громадян та його динаміку. Для цього потрібно розрахувати суму податку на доходи фізичних осіб та Єдиного соціального внеску, що приходиться на одне домогосподарство, та проаналізувати, яка частина доходів громадян перерозподіляється через бюджет (Рис. 11).

Рис. 11. Середні показники сплачених податку на доходи фізичних осіб та Єдиного соціального внеску в розрахунку на одне домогосподарство (грн, дол. США)*

* Авторський розрахунок на основі даних <http://www.ukrstat.gov.ua/> та <http://www.cost.ua/>

Аналізуючи наведені показники, можна зауважити їх фактичну циклічність. Незважаючи на номінальне зростання сум сплачених податків у розрахунку на одне домогосподарство, фактичні показники характеризуються строкатою динамікою, яка свідчить про відтворення динаміки економічної кон'юнктури в Україні. Це ще раз підтверджує, що в період економічного зростання суми податкових надходжень в Україні, які сплатили домогосподарства, зростали і пов'язано це зі зростанням доходів. Проте в умовах економічної кризи суми податкових платежів, сплачених із доходів громадян, є меншими, ніж у період економічної рівноваги. Найгіршою є динаміка з 2014 до 2017 року, коли домогосподарства сплачували найменші суми податкових платежів, що пов'язано зі значними економічними втратами, військовою агресією та окупацією значної частини території України.

Якщо проаналізувати показник податкового навантаження на доходи домогосподарств, отримаємо такі дані (Рис. 12).

Рис. 12. Податкове навантаження на доходи домогосподарства в Україні протягом 2004–2017 років (у %)*

* Авторська побудова на основі даних: www.ukrstat.gov.ua, www.minfin.gov.ua

Аналізуючи показники податкового навантаження на доходи домогосподарств в Україні, спостерігається тенденція, яка відображає антициклічну стратегію уряду саме в соціальній сфері, тоді як в інших площинах було доведено застосування дуальної фіскальної стратегії. Зокрема, аналіз циклічних коливань в Україні та заходів фіскального характеру в соціальній сфері, які здійснював уряд, підтверджують наші висновки: у період економічного зростання податкове навантаження збільшувалося. Це стосується періоду з 2004 по 2008 рік, тоді як 2009 року, у часи світової фінансово-економічної кризи, податкове навантаження зменшилося, проте вже у 2010–2013 роках показники знову почали зростати і знизилися лише в умовах погіршення економічної кон'юнктури, що збіглося з принципом антициклічної фіскальної політики. У період зростання застосовуються заходи щодо підвищення навантаження, тоді як в умовах економічних спадів держава зменшує податкове навантаження, компенсуючи таке зниження фінансуванням за рахунок зовнішніх запозичень або ж використовує попередньо накопичені стабілізаційні фонди.

Висновок. У результаті дослідження соціально-економічних показників, індикаторів добробуту громадян отримано достатньо ґрунтовні дані, що підтверджують існування значних дисбалансів соціального характеру в Україні. Це підтверджує наявність трьох етапів становлення економіки України з чітко вираженими фазами зростання, спаду та криз. Доведено, що лише протягом третього періоду уряд країни розпочав повною мірою забезпечувати виконання основної своєї функції – соціально-економічного розвитку, про що свідчить зростання соціальних показників та добробуту населення, а також підвищення якості здійснюваних заходів в економічній та фінансовій сферах. Також підтверджено, що соціальна сфера напряму пов'язана з фінансовою політикою, яка проявляється завдяки перерозподілу доходів через податки та фінансування соціальної сфери за допомогою видатків бюджетів і під час критичного стану запозичень держави.

Література:

1. Average income around the world. WorldData.info. URL: <https://www.worlddata.info/average-income.php> (дата звернення: 10.05. 2019).
2. GINI index (World Bank estimate). The World Bank Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?end=2016&locations=UA&start=1995> (дата звернення: 26.06. 2019).
3. Бюджет України; Доходи. Ціна держави. 2018. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 10.01. 2019). (дата звернення: 05.06. 2019).
4. Валовий внутрішній продукт за роками. Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 05.06. 2019).
5. Мінімальна заробітна плата. Мінфін : веб-сайт. URL: index.minfin.com.ua/labour/salary/min/?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=Dynamic_Search|Device_Desktop|UkraineNew&utm_content=cmpid_848557567|adgroupid_46106094154|adid_283156274565|src-type_g|src_pos_1t1|targ_dsa-295317350131|dev_c|loc_&utm_term=&gclid=CjwKCAiAlb_fBRBHEiwAzMeEdqjoSQ30g2F6WTe8ozwJnij0plqa63Yc1a7Lekx4p17RDnygKnp0DBoCFwCQAvD_BwE (дата звернення: 04.07. 2019).
6. Бюджет України. Ціна держави. URL: <http://cost.ua/budget>. (дата звернення: 11.05. 2019).
7. Валовий внутрішній продукт. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D0%B2%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%96%D0%B9_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%BA%D1%82 (дата звернення: 10.06. 2019).
8. Коефіцієнт Джині. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%B5%D1%84%D1%96%D1%86%D1%96%D1%94%D0%BD%D1%82_%D0%94%D0%B6%D0%B8%D0%BD%D1%96 (дата звернення: 12.06. 2019).
9. Методологічні пояснення. ifstat.gov.ua. URL: http://www.ifstat.gov.ua/STAT/M_NAC.HTM (дата звернення: 11.06. 2019).
10. Система національних рахунків. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0_%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D1%80%D0%B0%D1%85%D1%83-%D0%BD%D0%BA%D1%96%D0%B2 (дата звернення: 10.06. 2019).
11. Характеристика домогосподарств. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 29.05. 2019).